Det vikingatida Sverige

Sveonerna

När det gäller förhållandena norr om Skåne, hos svear och göter, är bilden än mera svårtydd och motsägningsfull än vad fallet är i Danmark. Låt mig först försöka beskriva sveonerna som de stiger fram i det ynkligt lilla källmaterial från den äldre vikingatiden som står till vårt förfogande. Vilka områden är det som vi med tämligen stor säkerhet vet att sveonerna härskade över? Några av de yttre gränserna för deras välde under andra hälften av 800-talet har redan omtalats genom Ottars och Wulfstans berättelser. Enligt Wulfstan tillhörde Gotland, Kalmarsund med Möre samt Blekinge sveonerna. Ottar bekräftar detta genom att konstatera att norr om ön Bornholm fanns sveonerna.

Vid Vendel kyrka i Uppland, på den plats där man fann unika båtgravar från 600-talet, finner du denna staty.

Ottar bodde själv i Halgoland, dvs. någonstans norr om nuvarande Trondheim. Mot öst låg vilda fjäll bebodda av ”finnas”, dvs. lapparna. Dessa kallades också för ”skridfinnar”. På andra sidan fjällen gränsade ”Sweoland” till Norges södra del och i norr gränsade landet till ”Cwena land”, kvenernas land. Ottar berättade också om en sjöfärd som han gjorde norrut, förbi våra dagars Nordkap, vidare österut under fyra dagar och därefter söderut under fem dagar. Han måste alltså under sin färd ha rundat Kolahalvön och gått söderut ner i Vita havet.

Sveonernas landområden gränsade således åt norr till kvenernas land. Var detta gränsområde gått fram är tyvärr omöjligt att närmare bestämma. Tittar vi på sveonernas östra gränsområde, finns från 800-talet en antydan om att väldet inte enbart innefattade Gotland mitt ute i Östersjön. Uppgifterna kommer från ärkebiskop Rimbert i Bremen. Han skrev i slutet av århundradet sin föregångare Ansgars levnadshistoria såsom Ansgar själv berättat den för honom. Ansgar kände givetvis väl till förhållandena i sveonernas land. Han ska t.ex. två gånger ha färdats sjövägen till Birka. Under den första resan blev hans skepp överfallet av sjörövare och han tvingades gå en lång sträcka innan han nådde fram till vikingastaden. För Rimbert har Ansgar emellertid också berättat om en händelse som är av stor vikt för oss när det gäller att förstå storleken på sveonernas välde i Östersjön. Rimbert skriver:

”Vi ska inte underlåta att berätta om hur Herrens makt uppenbarades för sveonerna efter Ansgars avresa. Det fanns nämligen ett folk som kallades kurer och som bodde långt borta från sveonernas land och förr i tiden hade lytt under deras välde. Men redan för länge sedan hade de gjort uppror och vägrat acceptera sveonernas överhöghet.” Rimbert berättar vidare hur danskarna efter det att Ansgar

När man talar om vikingatiden i Sverige är fokus ofta satt på Gamla Uppsala. Längre västerut, i Västmanland, har emellertid också funnits rika järnåldersbygder. Invid Västerås, eller Västra Aros som det då kallades, ligger den mäktiga Anundshögen med runsten och skeppssättningar.

kommit till Birka på sin andra resa, vilket skett något av åren 851-854 e.Kr., attackerat kurerna. Kurerna segrade, högg ner halva danska hären och plundrade halva fiendeflottan. Kung Olof och sveonerna samlade då en flotta och avseglade mot Kurland. Man härjade landet, brände bl.a. ner en stor stad som hette Seeburg och belägrade en annan stad Apulia med femtontusen mans försvar. Detta vikingatida Kurland bör ha motsvarat det nuvarande Lettland runt Rigabukten. Sveonerna ansåg uppenbart att i varje fall delar av den östra Östersjökusten ingick i deras intressesfär.

Vilken roll har då den rika ön Gotland spelat i sveonernas välde? Enligt Wulfstan tillhörde Gotland sveonerna i slutet av 800-talet. Går vi lite längre fram i tiden kan vi med den s.k. Gutasagans hjälp försöka förstå situationen på den stora ön. Gutasagan nedtecknades på 1100-talet och den ger en troligtvis god bild av relationerna mellan öborna och det svenska fastlandet strax innan ön kristnades på 1000-talet:

”Många kungar stred mot Gotland, medan det var hedniskt. Dock behöll gutarna alltid segern och

rätten sin. Sedan sände gutarna många sändebud till svearnas rike, men ingen av dem fick fred förrän Avir Strabain från Alva socken. Han var den förste som slöt fred med sveakungen."

Avir kom överens med sveakungen om att denne varje år skulle erhålla 40 mark silver och jarlen 20 mark silver. "Så gick gutarna av egen fri vilja under svearnas kung, så att de kunde fritt och utan risk fara till alla platser i sveariket utan tull och andra avgifter. Så äga ock svearna att fara till Gutland utan kornband och andra förbud. Skydd och hjälp skall kungen ge gutarna, när de behöver det och själva begär det. Sändebud ska kungen och även jarlen sända till gutarnas ting, och där taga skatt sin. Dessa sändebud ska lysa frid för gutarna att fritt fara över hav som Uppsala kung tillhör och detsamma gäller de som söka sig till Gotland."

I texten omtalas alltså att det före den kristna tiden varit många strider om Gotland. Hade det nu varit som texten anger, att gutarna alltid segrat, kan man med fog fråga sig vad det var som gjorde att man till slut tvingades att förhandla sig fram till att underkasta sig svearna. Intressant är också upplysningen om att man fick rätten att handla på de hav som låg under Uppsala kung. Uppgiften är unik eftersom den inte följer det samtida maktspråket. När det gällde makt i de tidiga texterna talas det nämligen enbart om landområden, inte vatten.

Det som komplicerar bilden av vikingatiden inom det som senare skulle bli det medeltida Sverige är att kvenerna, skridfinnarna och svearna inte är de enda folkslag som bebott området. Vi har även goterna eller göterna, uppdelade i västgötar och östgötar. Namnet på de två folkslagen goter och sveoner kan föras långt tillbaka i tiden. Redan den romerske historieskrivaren Jordanes omtalade ca 550 e.Kr. att

Gotland är rikt på fornminnen, inte minst från den yngre järnåldern. Här de två bildstenarna vid Ånge. Bilderna på stenarna är dock sedan länge försvunna.

det bodde ett flertal folk i Skandza, dvs. i Skandinavien. Bland de uppräknade kan noteras Suehans eller Suetidi, som väl åsyftar sveoner, samt Ostragothae och Vagoth som bör åsyfta öst- och västgoter. Ett stort problem för att förstå relationerna mellan goter och sveoner är att goterna helt saknas i det skriftliga källmaterialet mellan mitten av 500-talet fram till slutet av 1000-talet. I t.ex. både Ottars, Wulfstans och Rimberts berättelser från slutet av 800-talet nämns endast sveonerna. Samtidigt som denna totala tystnad är irriterande för oss som vill förstå dåtiden är den också intressant då den faktiskt indirekt kan kasta ljus på maktförhållandena.

En sammanhängande röd tråd när det gäller de tre 800-tals resenärernas beskrivningar är att de alla återger situationen sedd från relingskanten på en båt.

Av detta kan man våga dra slutsatsen att sveonernas maktsfär, förutom ett relativt begränsat område runt Mälaren och in mot norska riket i väst och nordväst, i huvudsak utgjorts av havet och dess kustområden. Jag skulle vilja uttrycka det så att sveonernas välde mer har varit baserat på ett sjövälde i Östersjön än på ett traditionellt landvälde.

Med denna bild som utgångspunkt blir det logiskt att göterna på allvar stiger fram i det skriftliga källmaterialet först på 1070-talet med Adam av Bremen. Han tar nämligen, till skillnad mot de äldre skribenterna, upp resor även till lands. Adams beskrivning av de nordiska folken är ovärderlig som samtidskälla för den senvikingatida perioden. Han var präst i Bremen och tack vare hans detaljerade handskrift ”Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar” har vi ett relativt trovärdigt källmaterial till vårt förfogande. Adam skriver själv att han fått flera av sina uppgifter under långa och många samtal med danernas kung Sven Estridsen, död år 1074. Här har vi en säker sagesman. Sven var nämligen i sin ungdom i landsflykt hos sveonerna. I inte mindre än tolv år tjänade han i sveonernas land under kungen Anund Jacob.

I Adams beskrivning berättas om landskapet Skåne och, skriver han, ”öster därom bebor götarna ett vidsträckt område upp till Birka. Därefter kommer sveonerna, som härskar över stora områden ända fram till Kvinnolandet (Finland)”. Adam har ett genomgående fel i sina väderstrecksangivelser. Vid läsning av hans skrift ska man vrida alla väderstrecksuppgifter ett kvarts varv motsols för att de ska svara till verkligheten. Göterna bodde alltså inte öster utan norr om Skåne. Enligt Adam härskar sveonerna också över det redan på 800-talet omtalade Kurland. Sveonernas huvudområde beskrivs av Adam på följande sätt:

”I väster (dvs. söder) innefattar det götarna och samhället Skara, i norr (dvs. väster) värmlänningarna med skridfinnarna, som styrs från Hälsingland, i söder (dvs. öster) det förut omtalade baltiska havet (Östersjön) i hela dess längd. Där ligger det stora samhället Sigtuna. I öster (dvs. norr) slutligen gränsar det till de ripheiska bergen, där det finns väldiga ödemarker och höga snömassor.”

Om göternas bygder

När Adam skrev sin historia ca 1070 hade uppenbart sveoner och goter enats under endast ett begrepp, sveoner. Exakt hur och när detta gått till är emellertid inte känt. Om man utgår från att sveonerna makt varit baserat på ett sjövälde skulle man om göterna kunna våga påstå att deras makt istället varit baserat på ett typiskt landvälde. Ingen av centralbygderna i Västergötland och Östergötland når nämligen ut till kusten. Detta framgår med önskvärd tydlighet av den kyrkotäthetsanalys som författaren utförde på 1980-talet.

Kartan på nästa sida visar den tidigmedeltida kyrkotätheten i Sverige – Danmark. För varje sockenkyrka har beräkningar gjorts hur många och hur nära varandra grannkyrkorna har legat. Då man kan förutsätta att det i folkrikare bygder byggts betydligt fler kyrkor än i glesbygder, visar alltså kartan var de olika befolkningskoncentrationerna funnits för tusen år sedan. För Östergötlands del finns merparten av befolkningen i den västra och mellersta delen av landskapet. Kustbygden ut mot Östersjön står med sin glesbygd i stark kontrast mot övriga delar av landskapet. Vad det gäller Västergötland finns två huvudbygder, dels runt Husaby invid Vänern, dels vid Falköping längre söderut. Kartan antyder också att Vättern måste ha spelat en viktig roll som sammanbindande länk mellan de två götiska regionerna.

Karta över den tidigmedeltida kyrkotätheten i Sverige och Danmark. Ju mörkare områden desto tätare med kyrkor. Kartan är också en grafisk bild över hur befolkningsfördelningen varit under medeltiden men också under vikingatiden. Mörkröda punkter anger kända ringborgar från Harald Blåtands tid under sent 900-tal, ljusröda punkter troliga ringborgar från samma tid.

Liksom fallet varit i östra Östergötland har det i den västra delen av Västergötland också funnits en befolkningsgles områdesbarriär med endast mindre och spridda bebyggelseområden som här legat ut mot Halland och havet. Kartan visar tydligt hur Ättrans floddal varit förbindelseled mellan den rika Falköpingsbygden och Kattegatt. Med Ottars uppgift om att Halland och Bohuslän på 870-talet tillhörde Danmark öppnar analysen av kartan en spännande tolkningsmöjlighet. Falköpingsområdet har nämligen genom sina naturliga transportvägar mot kusten varit direkt riktat mot danernas välde. Husabyområdet i norra Västergötland har bl.a. genom vattenvägen över Vänern via Värmland och den här befintliga Byälven haft en naturlig kontakt med gränsområdena in till det forna Vikenområdet, dvs. Oslofjorden och Vestfold. Redan i den s.k. Ynglingasagan berättas t.ex. om de nära kontakter som det fanns under perioden strax före vikingatiden mellan bosättarna i Värmland utmed norra Vänern och just detta norska fjordområde.

Även i texterna på Västergötlands runstenar kan du avläsa kontakterna med det dåtida danska väldet. Nästan samtliga stenar är av dansk typ, troligtvis resta i slutet av 900-talet. Fem runstenar omtalar långfärder österut. Dessa finns alla inom ett område på endast en mils avstånd från varandra just i landskapets sydliga del. Runstenarna ligger här på en lång rad utmed Ättran. Här finns också, ristad på en runsten, den praktfullaste återgivningen i Västergötland av det s.k. stora djuret. Denna bild var sannolikt en speciell symbol för den danska kungamakten och de danska stormännen. Liknande typiska danska maktsymboler på runstenar finns i nordöstra Västergötland nära Husabyområdet.

För att förstå göternas område under den sena vikingatiden måste man ta i beaktande denna orientering mot danernas välde. Det kan t.o.m. vara fog att ställa frågan om inte Västergötland styrts av en ”skattekung”, dvs. av en eller flera härskare som haft lojalitetsband till danerkungen. Det finns fak-

Gravhögen i Högsäter vid stranden till Byälven i Värmland. Enligt lokal tradition är högen uppkastad över sveakungen Olof Trätälja som på 600-talet invandrade till Värmland och befolkade landskapet.

tiskt en mycket tydlig antydan om att så varit fallet. Jag tänker på två alldeles speciella ord som finns inhuggna i vissa runstenar.

Det rör sig om två högre titlar som framträder i det nordiska runstensmaterialet från sent 900-tal. Ett av orden är ”dreng” (trik, trak, trek) vilket förekommer på en mängd runstenar. Titeln finns spridd över hela det svenska och danska runstensområdet. Den andra titeln, thegn (þiakna, þiakn, þikn), förekommer mera sparsamt och endast i begränsade områden i Sverige och Danmark. Att det varit frågan om en hög titel framgår av att den nästan alltid är kopplad till ordet ”velbyrdig” (kuþn, kuþan). I det på runstenar så enormt rika Uppland saknas emellertid titeln helt vilket ger tydliga bevis på att den inte alls har att göra med sveonernas maktorganisation. I Danmark och Västergötland finns det emellertid en stor mängd av thegnstenar. Titeln är alltså en tydlig och säker koppling mellan dessa områden. I just denna titel kan man skymta de nära relationerna mellan göterna och den danska kungadynastin under slutet av 900-talet; troligtvis under kung Harald Blåtand regenttid.

De flesta av våra runstenar är resta av missiontidens kristna stormän eller deras släktingar. Om det nu har funnits nära relationer mellan stormännen i Västergötland och Harald Blåtand är det logiskt att kristendomen redan under Haralds tid vunnit fäste i landskapet. Haralds maktsfär har troligtvis också innefattat Vikenområdet, dvs. området runt Oslofjorden, varför han så att säga haft kontroll över båda huvudvägarna in till göternas land. Efter Harald Blåtand har det under 1000-talet fortsatt att komma missionärer till göterna, dels anglosaxiska från Norge, dels tyska från Danmark och Skåne. Tyvärr känner vi bäst missionärerna från söder, vilket vi har Adam av Bremen att tacka för. Problemet

Karta över existerande runstenar med den vikingatida värdighetstiteln ”thegn”.

är att Adam inte ”torgförde” missionärer som inte utsänts av ”hans” tyska ärkebiskop. Kan kanske detta förklara det märkliga förhållandet att Östergötland inte alls omtalas av Adam? Kanske verkade här missionärer från anglosaxiskt område?

Kanske är det också en maktkamp mellan de anglosaxiska missionärerna och de tyska som gör att vi har motstridiga uppgifter vad det gäller de första biskoparna i Skara? Enligt Adam var tysken Thurgot Skaras förste biskop, i tjänst i varje fall året 1013. Sedan följde fyra biskopar, alla tyskar: Gottschalk, Adalvard den äldre, Acilinius och Adalvard den yngre. Jämför man nu med den s.k. biskopslistan som nedtecknats i en avskrift av den äldre Västgötalagen blir bilden däremot en annan. Här är det Sigfrid som var den förste biskop som kristnade Västergötland. Han kom från England. Efter honom följde Unni som också vigts i England, Astmund,

Stenfind; Adalvard den gamle, Adalvard den unge, Rokolvard, Rikulf från England och Hervald från England. Dessa två olika biskopslistor kan alltså tyda på att Västergötland under 1000-talet hamnat mitt i en kristen maktkamp mellan kyrkliga ledare långt utanför Nordens gränser.

Om Småland

Småland betyder ”de små landen”, dvs. områden som tidigt räknats till mer eller mindre självständiga områden och där befolkningen haft en stor inre kulturell samhörighet. Även i Danmark hade man fram till 1600-talet begreppet ”smålanden” vil-

De olika ”smålanden” i Småland. Med ljusare färg är markerat den del av Hallandskusten som i forntiden kan ha ingått i Finnveden. Svarta punkter anger runstenar, röda punkter runstenar med texter om långväga färder.